

3.3. RAZGOVORNE GESTE I METAFORIZACIJA PROSTORA I ŽIVOTNE SVAKODNEVICE

3.3.1. USTALJENE I NEOČEKIVANE METAFORE

S jedne strane metafore se do te mjere konvencionaliziraju da je u većini slučajeva teško pronaći njihovo prvotno pojmovno izvorište. S druge pak strane, postupak metaforizacije ne prestaje biti neiscrpiv izvor obogaćivanja sveukupne jezične djelatnosti. Filozof P. Ricœur, autor *La Métaphore vive* / *Živa metafora* (1975), primjećuje da su metafore do te mjere sveprisutne u diskursu, da ih je teško sve razabrati.

Tijekom vremena, govornici više ne raspoznaju metaforičke motivacije riječi i frazema kojima se svakodnevno koriste. Ipak, etimologija riječi skriva metafore koje su postale mrtve, metafore čija je motiviranost uporabom postala neprozirna. Primjerice francuska imenica muškoga roda *esprit* potječe od latinskog *spiritus* = dah, i hrvatska imenica muškoga roda *duh* (imenica glagola *duhati*) nastaju iz iste metafore: LJUDSKI DUH JE DAH.

Metaforički prijenos iskaza materijalnog svijeta u apstraktno područje ustraje u svim govornim jezicima kao dominantna forma ljudskoga izražavanja. Prisjetimo se s tim u vezi i etimologije francuske imenice ženskoga roda *parole* koja potječe iz crkvenog latinskog jezika *parabola* = usporedba.¹⁰⁶ U biti, nemotivirane kreacije su iznimno rijetke u prirodnim jezicima, riječi se rađaju iz određenog konteksta, a apstraktne se riječi nerijetko rađaju iz metaforičkog konteksta, iako korisnici toga najčešće nisu svjesni.

Postupak metaforizacije unutar jezične djelatnosti nikada se ne zaustavlja, omogućujući nam da njime obogaćujemo naš jezični iskaz na verbalnoj i posturomimogestualnoj suprasegmentalnoj razini. U potonjem slučaju radi se o živim metaforama više ili manje neočekivanim ili teško predvidljivim koje nastaju u pragmatiki konkretne jezične uporabe.¹⁰⁷

3.3.2. METAFORIČNOST AMBLEMATIČKIH GESTA

Pozadinske metafore amblematičkih gesta koje prate ili zamjenjuju određeni frazem (usp. *Puna šaka brade* = *Odlično! Super!* na hrvatskom ili *Passer la brosse à reluire* = *Laskati* na francuskome jeziku) su duboko ustaljene u određenome jeziku te u većini možemo o njima govoriti kao o mrtvim ili umrtvljenim metaforama.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Proizlazeća pozadinska metafora u francuskome: RIJEČI SU USPOREDBE.

¹⁰⁷ *Tijesno mi je u životu. Žulja me sa svih strana.* Pozadinska metafora: ŽIVOT JE TIJESNA CIPELA.

¹⁰⁸ Usp. Paul Ricœur (1975).

Izvorni govornici uglavnom ne vode računa o *etimologiji amblematičke geste* kojom se svakodnevno koriste. Najčešće se radi o metaforama koje *proizlaze iz izvorišta u praktičnim radnjama i osobnom iskustvu svakodnevnoga života*.



(48) *Puna šaka brade*

Hrvatski frazem za izražavanje zadovoljstva i odobravanja *Puna šaka brade* (prenesenog značenja *Odlično! Super!*) može pratiti ili biti u potpunosti zamijenjen amblematičkom gestom <smiješak, oči širom otvorene, dominantna ruka, s dlanom okrenutim prema gore i širom otvorenim ispod brade ili dodirujući bradu, spušta se prema vratu i zaustavlja se skupljenih vršaka prstiju>. Gesta i odgovarajući frazem proizlaze iz analogije sa zadovoljnim osjećajem sitosti nakon ukusnog obroka. Frazem i njegova amblematička gesta temelje se na metafori usp. 3.1.2. ZADOVOLJSTVO JE RUKA KOJA BRIŠE MASNU BRADU NAKON UKUSNOG OBROKA.



(49) *laskati* = *laštiti*

Francuska amblematička gesta <govornikova dominantna ruka zatvorene šake, palcem prema gore, trlja drugu ruku gore-dolje od ramena do lakta> odgovara frazemu za laskanje *Passer la brosse à reluire*, odnosno doslovno *Četkanjem ulaštiti predmet do sjaja* (Calbris/Montredon, 1986: 54). Ovaj frazem i njegova amblematička gesta proizlaze iz metafore LASKANJE JE LAŠTENJE PREDMETA, usp. 3.1.2.



(50) *brijanje brade* = *dosada*

Francuska amblematička gesta <vanjskom stranom prstiju na dominantnoj ruci okomito se obraz trlja nekoliko puta>¹⁰⁹ koja može i ne mora biti popraćena frazomom: *La barbe!* = *Koje li dosade!* nastala je iz pozadinske metafore: DOSADA JE SVAKODNEVNO BRIJANJE.

Metafora DRUŠTVENI JE ODNOS UDALJENOST IZMEĐU TOČAKA U PROSTORU stoji u pozadini sintagmi u engleskome jeziku: *close friend, distant acquaintance*; u hrvatskome jeziku: *blizak prijatelj, dalek znanac*; u francuskome jeziku: *rester en rapport étroit avec quelqu'un, les liens étroits du mariage, ils se sont éloignés l'un de l'autre*, u hrvatskome jeziku: *ostati s nekim u tijesnoj vezi, čvrste spona braka, udaljili su se jedno od drugoga*.

Metaforizacija gestikulacijskoga prostora prisutna u tjelesnom držanju i pokretima te proksemijskoj, tj. prostornoj organizaciji u mnogim se slučajevima odražava i unutar samoga govorenoga jezika. Pozitivni ili negativni osjećaji i stavovi prema nekome ili nečemu često su, dakle, povezani s prostornom bliskošću ili udaljenošću i imaju utjecaj na proksemijsku organizaciju govorne interakcije licem u lice, i to u skladu s posebnostima kulturoloških modela određene govorno-jezične zajednice.¹¹⁰

3.3.3. METAFORIČNOST UZGOVORNIH GESTA

Konkretna slika apstraktnih pojmova imaju svoje izvorište u strukturiranju prostora i životne svakodnevice. Metafore su rezultati domišljatih odnosa uvedenih među pojmovima koji pripadaju različitim područjima iskustva. Stoga je teško je svaki put sa sigurnošću prepoznati motiviranost uzgovornih metaforičkih, tj. apstraktnih gesta. Njihov je karakter uvijek prostoran jer se uzgovorne metaforičke geste uvijek ostvaruju u prostoru: gestikulacijskome, s jedne, i virtualnome diskursnom prostoru, s druge strane. Apstraktni sadržaj kojega prikazuju proizlazi iz povezanosti s određenom materijalnom stvarnošću. Apstraktne ideje počivaju na strukturiranju prostornih sastavnica. Na primjer nastavnica postavlja pitanje u razredu francuskoga kao stranog jezika (Pavelin, 2002: 193):

¹⁰⁹ Calbris & Montredon 1986: 7.

¹¹⁰ Franc. *la communauté langagière*



(51) *A što Lucie želi kupiti?/Et qu'est-ce que Lucie veut acheter?*
 <nagibajući torzo naprijed govornica pruža zatvorenu desnu ruku od prsnog koša otvarajući je prema sugovorniku, pritom podiže/spušta obrve.>

Posturomimogestualne manifestacije te metaforičke geste počivaju na metafori: *ŽELJE SU PREDMETI U NAŠIM PRSIMA*. Od ove metafore posturomimogestualne manifestacije nastavnice slijede logiku: *Izražavam vam Lucijine želje. Predstavljam vam ih u gestikulacijskome prostoru. Pozivam vas da ih izrazite riječima odgovarajući na moje pitanje.*

Jezična praksa koliko na verbalnom, toliko na posturomimogestualnom planu sposobna je predstavljati metaforizacijom apstraktne ideje u obliku konkretnih slika. Zapravo, bilo koji vid stvarnosti i materijalnog iskustva prikladan je za metaforičko korištenje u pragmatiki jezične dinamike.

Metaforičnost uzgovornih gesta može počivati na ustaljenim metaforama ili može oblikovati nove, neočekivane na mjestu događaja unutar pragmatike općeg, plurimodalnog iskaza i cijeloga diskursa. Na primjer (Pavelin 2002: 111):



(52) *Od sada imamo javni i privatni sektor, tako da bi ovakva vrsta prelijevanja iz jednog u drugi trebala biti smanjena.*

Govornica, visoka dužnosnica iz Ministarstva zdravstva, pozvana u televizijsku emisiju, govori o problemima javnog i privatnog sektora zdravstvene skrbi u Hrvatskoj (usp. 2.1.2.5. Primjer (10)). Metafora u pozadini njezinih uzgovornih gesta: JAVNI I PRIVATNI SEKTOR JESU POSUDE PRISUTNE U GESTIKULACIJSKOME PROSTORU. Pokretima ruku, očiju i glave, javni je sektor smješten na lijevu stranu gestikulacijskoga prostora, dok je privatni sektor na desnoj. Pokret kažiprsta dominantne ruke s lijeva na desno metaforički utjelovljuje jednosmjernan odnos financijskoga tijeka iz javnog u privatni sektor. Metafora u pozadini uporabe glagola prelijevati jest: NOVAC JE TEKUĆINA KOJA SE PRELIJEVA PREKO VRHA POSUDE.

McNeill (1995) naročitu pozornost posvećuje gestama koje kategorizira u razred *metaforika*.¹¹¹ Kao što se stanjima i apstraktnim pojmovima verbalno dodjeljuju svojstva prostornosti (npr. engleski: *deep trouble, empty words*/hrvatski: *duboka nevolja i prazne riječi*), metaforičke geste povezuju apstraktne pojmove s konkretnom materijalnom stvarnošću pomoću prenošenja u gestikulacijski prostor. Među metaforicima, McNeill razlikuje *metafore prijenosnike ili metafore komunikacijskoga kanala*,¹¹² odnosno geste koje proizlaze iz sljedećih pretpostavki:

Apstraktni je pojam tvar. Tvar je pohranjena u posudi. Posuda se nekim kanalom prenosi primatelju.

Termin *metafore prijenosnici* ili *metafore komunikacijskoga kanala* preuzet je od Reddyja (1979) te Lakoffa i Johnsona (1980). Odnosi se na metafore koje predstavljaju apstraktne pojmove kao ograničene posude koje će vjerojatno biti predane primatelju nekim zamišljenim kanalom. Razmotrimo, primjerice, riječ *ljubav*. Ona može biti duboka, može biti dana ili oduzeta, poslana ili izgubljena itd. Na isti način držanje, izrazi lica i geste mogu predstavljati apstraktni pojam u gestikulacijskome prostoru.

Praktična radnja prenošenja ili nošenja leži i u etimologiji grčke riječi *metafora*: μεταφορά dolazi od *meta* - prijeko i *pherein* - nositi.¹¹³

Metafora APSTRAKTNI SU POJMOVI POSUDE ZA PRENOŠENJE PRIMATELJU NEKIM KANALOM stalna je u riječima i uzgovornim gestama europskih jezika. *Zahvalnost*, jedan među mnogim primjerima riječi za apstraktne pojmove, može biti duboka, može biti dana ili izgubljena. Na isti način PMG manifestacije mogu materijalizirati i *rukovati* apstraktnim pojmovima u gestikulacijskom prostoru.

¹¹¹ Metaforičke geste, engl. *metaphorics*

¹¹² Metafore prijenosnici ili engl. *conduit metaphors*

¹¹³ Usp. primjere za metaforičke geste posude i prijenosnike (*containers and conduit metaphors*)

Geste prijenosnici su metafore komunikacijskoga kanala u uzgovornim gestama (engleski: *conduit metaphors*), i često se ostvaruju rukom/rukama otvorenog ili poluzatvorenog dlana ili dlanova, okrenutog/okrenutih prema gore, ili rukom zatvorenih vršaka prstiju koja se pomiče prema gore i otvara kao da drži posudu i predaje je partneru u interakciji. Sljedeća ilustracija pokazuje učiteljicu koja je upravo verbalno objasnila novu francusku riječ svojim hrvatskim učenicima (Pavelin 2002: 199).

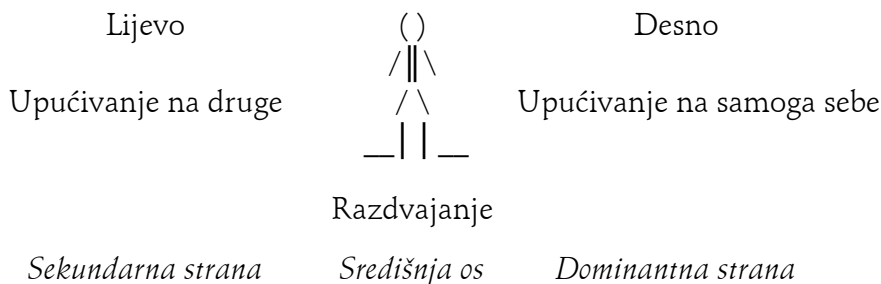


(53) Francuski: *Voilà!* /Izvoli!

Pozadinska metafora uzgovorne geste prijenosnika u ovom je slučaju metafora komunikacijskoga kanala: MOJE OBJAŠNJENJE RIJEČI OGRANIČENA JE POSUDA KOJU VAM PREDAJEM. Tako, osim verbalnim, segmentalnim aspektom govorenog izraza, metafora prijenosnik u komunikacijskome kanalu može se realizirati govornikovim pokretima u gestikulacijskome prostoru.

Razmotrimo doseg metafore VRIJEME JE PROSTOR na razini razgovornih gesta. Vremenski odnosi verbalno su često prostorno izraženi (npr. engl. *We've seen each other twice in the space of a year.* = hrv. *Vidjeli smo se dvaput u razmaku od godinu dana.*) i to isto vrijedi i za geste koje se pojavljuju usporedno s usmenim govorom. Naravno, u oba modaliteta, verbalnom i posturomimogestualnom, korištenje prostora uvelike je specifično za kulturu. Calbris (2008) je proučavajući uzgovorne geste i njihovo simboličko korištenje prostora u političkom govoru Lionela Jospina, došla je do istog zaključka kao i Johnson (1987): bilo da sjedimo, stojimo ili hodamo, uvijek postoji središnja os ili referentna točka u odnosu na koju su omogućene razne metaforičke projekcije. U zapadnjačkoj kulturi metaforička uporaba prostora kod dešnjaka može se shematski prikazati sljedećom simetrijom (Calbris, 2008: 46):

Shema 3



(54) Metaforičko korištenje prostora kod dešnjaka

Nerijetko se koristimo istim riječima bez obzira radi li se o prostoru, vremenu ili apstraktnim pojmovima. Te riječi najčešće pripadaju području prostorne uporabe i životne svakodnevice. Na sličan način i naše posturomimogestualne suprasegmentalne manifestacije služe opredmećenom predstavljanju polja temporalnosti i pojmovnosti u gestikulacijskome prostoru. Tako, primjerice, sadašnjost smještamo dolje, ispod naših nogu ili u određenoj točki koju ispred tijela odredimo za referentnu točku pokretima ruke tijekom govorenja. Prošlo vrijeme smješta se i u hrvatskome i u francuskome govorenome jeziku iza govornika, a buduće ispred. Uobičajeno je smjestiti anteriornost i posteriornost lijevo i desno u gestikulacijski prostor govornika.¹¹⁴

Uporaba lijeve i desne strane gestikulacijskog prostora odražava također paralelnost na verbalnom planu. G. Calbris (2003) proučava govor tijela francuskog političara L. Jospina, i ustanovljuje da se Jospin koristi desnom rukom i desnom stranom gestikulacijskog prostora govoreći o sebi ili o svojoj stranci (*Parti socialiste*). Govoreći o drugima ili o drugoj stranci, L. Jospin pokreće svoju ruku prema lijevom kutu gestikulacijskog prostora. Govornik organizira uporabu svojega gestikulacijskog prostora polazeći od metafore: *Važnost/efikasnost/dobro/ego itd. je gestikulacijski prostor unutar dosega moje desne ruke*. I na verbalnoj razini nalazimo metaforu *Efikasnost/dobro/vještina je prostor unutar dosega moje desne ruke*: u etimologiji francuske imenice muškog roda *sinistre* u značenju *katastrofa*, i pridjeva *sinistre* u značenju *koban* (latinski *sinister* = lijevo), u uporabi pridjeva *gauche/lijevi* u smislu *nespretnan*, kao i u prilogu *gauchement/nespretno*, te u imenici ženskog roda *gaucherie/nespretnost* i njezinom antonimu *déxérité/spretnost* (latinski *dexter* = desni).

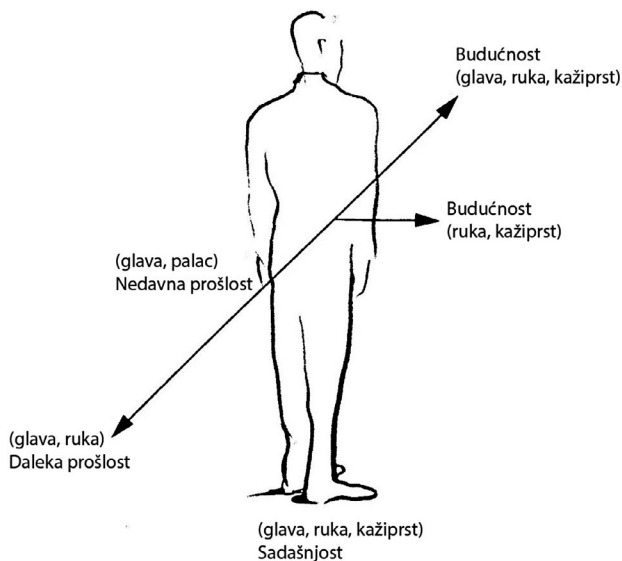
Tako je govoreći o sebi ili o svojoj stranci, L. Jospin koristio desnu ruku, stavljajući je na prsa ili je pomičući na dominantnu, desnu stranu svojega

¹¹⁴ Calbris/Porcher, 1989: 113-118.

gestikulacijskoga prostora. Kad bi govorio o drugima ili se obraćao oporbi, odnosno desno orijentiranoj stranci, koristio je lijevu ruku u lijevome dijelu gestikulacijskoga prostora. Budući da je desna strana za dešnjaka dominantna strana, na desnoj strani gestikulacijskoga prostora su smještena dominantna pitanja, dok je lijeva strana sekundarna. Ista metaforizacija funkcionira na isti način i na verbalnoj razini i u engleskome jeziku. Tako je pridjev *right* antonim i pridjevu *wrong* (hrv. pogrešan, nepravedan) i pridjevu *left* (hrv. lijevi). Izraz *a left-handed compliment* (doslovno hrv. *ljevoruki kompliment) označava nespretnan ili pak dvosmislen kompliment, upitne iskrenosti. Engleski izraz *sinister beginning* označava zlo ili neizbježnu nesreću, izraz *sinister face* upućuje na nečije zle namjere. U hrvatskome pridjev lijevi = *left* u nekim kontekstima također znači nesposoban i nezanimljiv: *lijevi stručnjak* znači nesposoban stručnjak, dok *lijevo smetalo* znači nezanimljiva, dosadna i beznačajna osoba. Metafora koja je u pozadini svih tih metaforičkih prostiranja u engleskom, francuskom i hrvatskome jeziku jest: DESNA STRANA JE DOMINANTNA RUKA: UČINKOVITA, VAŽNA, POZNATA, UGODNA I VALORIZIRAJUĆA ZA OSOBNU IDENTIFIKACIJU. Sve je drugo i drugačije smješteno na drugoj strani. Ta metaforička prostiranja nalazimo i na posturomimogestualnoj i na verbalnoj razini usmenog izraza.

Elementi u gore opisanoj shemi smješteni su u gestikulacijskome prostoru ispred govornika, kao i postrance od govornika. No, prostorni odnos ispred vs. iza govornika također igra važnu ulogu u usmenoj komunikaciji (Calbris i Porcher 1989: 114).

Shema 4



(55) Gestikulacijski prostor govornika

Sadašnjost se pokretima očiju, glave i ruke/kažiprsta prema dolje, povezuje sa središnjom osi pod govornikovim nogama to jest s točkom u kojoj se održava ravnoteža tijela. Budućnost se iskazuje pokretima očiju, glave ili ruke/kažiprsta ispred govornika, bilo sagitalno, u smjeru kretanja ili lateralno, postrance udesno u smjeru pisanja s lijeva na desno. Nedavna je prošlost postrance ulijevo i obično se iskazuje pokretom glave ili palca, dok je udaljenija prošlost iza leđa govornika. Lagani pokreti glave ili ruke/palca iskazuju nedavnu prošlost, dok se izraženiji pokreti glave ili ruke/dlana mogu koristiti za iskazivanje daleke prošlosti. Iste metafore SADAŠNJOST JE OVDJE, BUDUĆNOST JE NAPRIJED I PROŠLOST JE IZA koriste se, zapravo, i verbalno.

Koliko je sadašnje vrijeme ovdje u gestikulacijskome prostoru, pod govornikovim nogama ili u zamišljenoj frontalnoj referentnoj točki ustanovljenoj pokretima ruku u gestikulacijskome prostoru ispred govornika, toliko je i ovdje vezano uz sadašnjost i na verbalnoj razini, primjerice, u rečenici: *A lot of new Internet companies are here today and gone tomorrow / Mnoge su internetske tvrtke danas ovdje, a sutra ih već nema.*¹¹⁵ Prošlost je smještena u zamišljeni prostor iza govornika: *My schooldays are far behind me. / Moji su školski dani daleko iza mene.* Budućnost je naprijed, primjerice engleski frazni glagol¹¹⁶ *to look ahead* (u doslovnom prijevodu na hrvatski: *gledati unaprijed*) znači pripremati se za buduće potrebe.

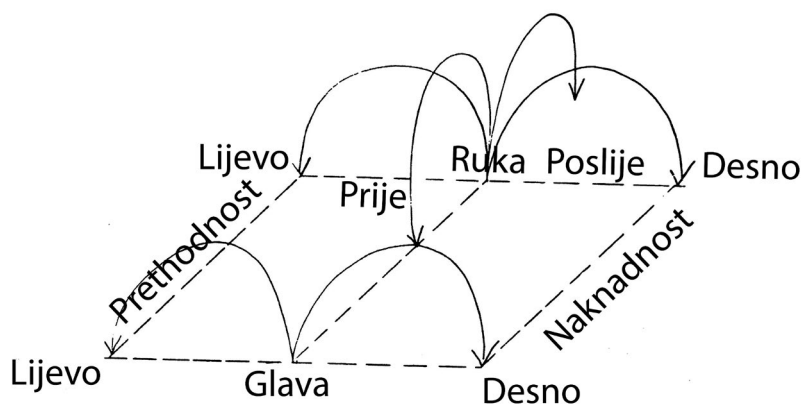
Kada se vremenski odnosi prethodnosti i naknadnosti (prije i poslije)¹¹⁷ organiziraju u gestikulacijskome prostoru ispred govornika u razini ruku, pokreti se odvijaju ili u smjeru pisanja s lijeva (prije) na desno (poslije), ili sagitalno, u smjeru kretanja prema sugovorniku: prethodnost je smještena bliže govorniku, a naknadnost je smještena u vanjskome gestikulacijskom prostoru prema sugovorniku. Tako su Calbris i Montredon (1986: 143) izradili sljedeću shemu gestikulacijskog prostora ispred govornika, korištenog na frontalnoj, sagitalnoj i horizontalnoj razini:

¹¹⁵ Primjeri u knjizi su izabrani s obzirom na jezik (francuski ili engleski) kojim su pisani članci iz kojih ova knjiga proizlazi.

¹¹⁶ Engl. *phrasal verb*

¹¹⁷ Anteriornosti i posteriornosti

Shema 5



Gesticulacijski prostor ispred govornika

Naginjanjem glave ulijevo, referiramo se na prethodnost (prije), a udesno na naknadnost (poslije). Frontalno se jedna ili obje ruke mogu kretati na horizontalnoj ravni: prethodnost je s lijeve strane, naknadnost s desne, a sagitalna je razina u smjeru potencijalnog hoda prema sugovorniku: od zamišljene referentne točke, ruka prema sebi znači prethodnost, a ruka prema van naknadnost. Govornik utvrđuje referentnu točku pokretima ruku ispred tijela u gesticulacijskome prostoru i oko nje organizira sve što tome prethodi ili što slijedi nakon toga.

U sljedećem primjeru vremensko ograničenje je predstavljeno kao prepreka u gesticulacijskome prostoru ispred govornika:

(56) Nema više odgađanja, izvješće mora biti spremno za sutrašnji sastanak. <govornik otvorenom dominantnom rukom reže zrak, dlanom okrenutim prema sebi, kratki pokret ruke okomito završava pod pravim kutom na stolu ispred govornika>

Ne treba zaboraviti da posljednje tri sheme metaforičke uporabe gesticulacijskoga prostora proizlaze iz studija usmenih interakcija na francuskome jeziku. Isti metaforički temelji u uporabi gesticulacijskog prostora obilježavaju govorene interakcije licem u lice i u drugim jezicima zapadne kulture. Opisana metaforička prostiranja nisu primjenjiva na amazonske jezike, kao ni na jezike australskih Aboridžina itd. Kognitivni stilovi i usmeni jezični izraz spomenutih kultura obilježeni su drugačijim metaforičkim prostiranjima koja proizlaze iz njihovoga vlastitog iskustva i raščlanjivanja stvarnosti (Levinson 1996: 2003).